

تأثیرات آب و هوایی خلیج فارس بر معماری خاص سواحل جنوبی (با تأکید بر ساخت شناسیرها در بوشهر)

لیدا مودت^۱

فاطمه نوروزی^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۰۹/۰۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۷/۱۰/۰۶

چکیده

متنوع اقلیمی، فرهنگی، اجتماعی و زیبایی‌شناسانه‌ای که در طی قرن‌های گذشته داشته است، توجه پژوهشگران را در دهه‌های اخیر مجدداً به خود جلب کرده است. از این رو، این نوشته درصدد است که به بررسی این‌گونه شاخص معماری اسلامی بپردازد. لازم به ذکر است که این سبک معماری در ایران فقط در بوشهر به چشم می‌خورد و تلفیقی از معماری اسلامی - ایرانی را در این شهر به نمایش می‌گذارد.

کلیدواژه

خلیج فارس؛ بوشهر؛ شناسیر (شناسیل)؛ معماری؛ اقلیم جنوب خلیج فارس.

مقدمه

خلیج فارس از دیرباز، نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای در شکل دادن به تجارت، اقتصاد و اوضاع اجتماعی و نظامی داشته است. از این رو همواره شاهد رفت و آمد اقوام مختلف به سواحل این دریا بوده‌ایم که هر کدام به نحوی از لحاظ فرهنگی و معماری بر روی این مناطق تأثیر گذاشته‌اند.

اوضاع اقلیمی از عوامل مهم و تأثیرگذار بر آسایش زیستی محیط‌های انسانی است. از این رو انسان همواره تلاش کرده است تا با راه‌حل‌های دقیق و حساب شده در مناطق مختلف، شرایط زیستی مساعدی را برای زندگی مهیا سازد. معماری سنتی کشورهای مختلف، به ویژه کشورهای خاورمیانه و از جمله ایران، سرشار از تجارب و نمونه‌های موفق در این زمینه است. سلسله مراتب طراحی اقلیمی در یک منطقه نقش

زیادی در شرایط آسایش محیطی دارد و این موضوع در مناطقی با اقلیم خاص از اهمیت بیشتری برخوردار است. سواحل کناره خلیج فارس و سواحل جنوبی ایران اغلب دارای آب و هوایی گرم و مرطوب بوده و دارای تابستان‌های طولانی و زمستان‌هایی کوتاه هستند. همین عامل سبب ایجاد نوع خاصی از معماری در این مناطق شده است که با اقلیم آن هماهنگ است؛ از آن جمله می‌توان به شناسیرها (شناسیل) اشاره کرد. شناسیرها در معماری بوشهر با عملکردهای

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول).

lidamavadat@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات خلیج فارس، دانشگاه شهید

چمران اهواز. fatemenoroozi719@gmail.com

آنها با اقلیم این منطقه پرداخته شده است. هدف این نوشته، بررسی تأثیر عوامل طبیعی و جغرافیایی بر ساخت شناسی‌ها، بررسی کارکردها و ویژگی‌های آنها است.

پیشینه تحقیق

سید جعفر حمیدی، این واژه را در فرهنگ‌نامه بوشهر به این صورت توضیح داده است که شناسیر (در عربی شناسیل) به معنای بالکن‌های چوبی کرکره‌دار است که جلوی پنجره‌های طبقه فوقانی خانه‌ها قرار دارد. شناسیر معمولاً چوبی کرکره‌ای، مشرف بر حیاط یا کوچه است (حمیدی، ۱۳۸۰: ۲۳۶).

فراز غلامزاده جفره در کتاب معماری بوشهر در دوره زند و قاجار به صورت نمونه موردی، اکثر بناهای شاخص بوشهر را بررسی کرده و شناسیر را معادل تعریف حمیدی می‌داند و همچنین اضافه می‌کند که این بالکن‌های چوبی (شناسیر) در جبهه داخلی (حیاط) و خارجی (کوچه) به منظور سهولت دسترسی به فضاهای مختلف ساختمان و برای ایجاد سایه، فضاهای آزاد و کوران هوا ساخته می‌شوند و به سبک زیبایی از بدنه ساختمان‌ها بیرون زده‌اند (غلامزاده جفره، ۱۳۹۲: ۲۰). شبکه‌های حفاظ چوبی کرکره‌ای ثابت و متحرک، برای حجاب و ایجاد سایه از دیگر ویژگی‌های شناسیر در بناهای بوشهر است. از ویژگی‌های مهم بیان شده در رابطه با شناسیر، ایجاد ارتباط بصری درون و بیرون خانه به همراه حفظ حریمت است (هدایت و عشرتی، ۱۳۹۵: ۴۹) که در واقع زندگی عمومی را به زندگی خصوصی پیوند می‌دهد. به عبارت دیگر، شناسیر یک ارتباط برون‌گرایی و درون‌گرایی در بناهای بافت قدیم بوشهر پدید آورده است (دهدشتی و روسائی، ۱۳۹۳: ۱) که این خود عاملی است که باعث افزایش امنیت در فضاهای شهری می‌شود (هدایت و عشرتی، ۱۳۹۵: ۴۵).

غلامحسین معماریان در کتاب آشنایی با معماری مسکونی ایران (گونه‌شناسی درون‌گرا)، شناسیر را به دو گونه مسقف و بدون سقف تقسیم کرده و می‌گوید که شناسیرها معمولاً در

از برهم‌کنش تاریخ و جغرافیا در خلیج فارس و بوشهر، گونه خاصی از معماری در تبادل فرهنگی با کشورها و اقوامی که در طول تاریخ با بوشهر مراوده داشته‌اند، شکل گرفته است. به عنوان نمونه این معماری - که در معماری بومی کشورهای حاشیه خلیج فارس هم وجود دارد - می‌توان به شناسیرها (شناسیل) اشاره کرد که عامل مهم در معماری اقلیمی خانه‌های بوشهر محسوب می‌شوند.

شناسیر از عناصر معماری اسلامی از قرون وسطی تا اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم میلادی است که در معماری خاورمیانه و به ویژه سرزمین‌های عربی و حاشیه خلیج فارس از جمله عربستان، مصر و عراق دیده می‌شود. در ایران در تنها جایی که این گونه معماری به چشم می‌آید، شهر بوشهر است. از آنجا که واژه «شناسیر» در لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ عمید موجود نیست، این نتیجه حاصل می‌شود که کلمه شناسیر فارسی نیست و احتمالاً این نام و به تبع آن، این سبک معماری از سوی کشورهای عربی همسایه و حاشیه خلیج فارس به بوشهر منتقل شده است. همچنین برخی واژه شناسیر را معادل واژه «شناسیل» در عربی می‌دانند.

از آنجا که سواحل خلیج فارس دارای اقلیمی گرم است، با بررسی ساختار شناسیرها، علت ساخته شدن آنها در این اقلیم، فهمیده می‌شود. شناسیرها علاوه بر خنک و مطبوع نگه داشتن فضای درون خانه و ایجاد محیطی سایه‌دار، با پوشاندن ایوان خانه و پنجره‌ها موضوع پوشیدگی و حریمت را هم که از شاخصه‌های اصلی معماری اسلامی است، تقویت می‌کند؛ به نحوی که از درون خانه، محیط بیرون قابل مشاهده است ولی از بیرون دیدی به درون خانه وجود ندارد. همچنین از آنها به عنوان یک فضای رابط استفاده می‌شود که به صورت راهرویی اتاق‌های طبقات بالا را به یکدیگر متصل می‌کند.

در این راستا در این نوشته، ابتدا به بررسی اقلیم سواحل خلیج فارس و سپس به بررسی ساختار شناسیرها و هماهنگی

شناسی پیرونی

عمارت طبیب، ساختمان بنیاد ایران شناسی شعبه بوشهر، محله بهبهانی (مشایخی، ۱۳۹۴: ۱۱۴)

عملکرد و روش‌های ساخت شناسی در بناهای بافت قدیم بوشهر، شناسی را یکی از عناصر شاخص معماری خانه‌های بافت قدیم بوشهر می‌دانند که در واقع این عملکرد اقلیمی، زندگی عمومی را به زندگی خصوصی پیوند می‌دهد (دهدشتی و روسائی، ۱۳۹۳: ۱).

روش پژوهش

در راستای هدف این پژوهش - که استفاده از معماری قدیمی خلیج فارس و به طور خاص شناسیها در معماری امروزه است - بررسی تاریخیچه شناسی و خلیج فارس از منابع کتابخانه‌ای و مطالعه تحقیقات و مقالات معتبر تاریخی انجام شده است. همچنین به منظور بررسی ساختار و اجزای شناسیها از کتب و مقالات معتبر معماری بهره برده شده است.

موقعیت جغرافیایی و آب و هوایی بوشهر

خلیج فارس (دریای پارس) نام آبراهی پر اهمیت در آسیای غربی و منطقه خاورمیانه است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه‌جزیره عربستان قرار دارد. این

یک یا دو جبهه خارجی ساختمان و در یک، دو، سه یا چهار جبهه داخلی بنا قرار دارند. از شناسیها برای متصل کردن فضای دو اتاق و یا دو راهرو به یکدیگر و سهولت در رفت و آمد استفاده می‌شود. ارتفاع شناسیها هم‌تراز کف طبقه فوقانی بوده و به عنوان راهرو، رفت و آمد را امکان‌پذیر می‌سازد. (معماریان، ۱۳۸۷: ۱۰۰)

بنابراین یکی از کارکردهای شناسیها، ارتباط حرکتی بین فضاهای مختلف در طبقات بالاست (فلاح‌فر، ۱۳۸۷: ۱۶). در

مقاله‌ای تحت عنوان «خلاقیت‌های طراحی اقلیمی متناسب با جریان باد در بافت قدیم بوشهر» با بررسی باد، نگارندگان اینگونه می‌پندارند که علاوه بر بازشوها، عناصر خاص نظیر شناسیها و طارمه نیز متناسب با استفاده بهتر از سایه و باد در بدنه فضاهای شهری شکل گرفته‌اند و حضور این عناصر را مختص استفاده از باد می‌دانند (رنجبر و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۹). هدایت و طبائیان در جدولی، کاربری شناسیها را برای ایجاد سایه بر روی بازشوها، بدنه‌ها و تصفیه نور، امکان بهره‌برداری از تهویه دوطرفه، استفاده به عنوان راهروی ارتباط‌دهنده و دسترسی به اتاق‌ها، ایجاد امتداد دید از اتاق به داخل اتاق و آسمان و بالعکس عنوان می‌کنند و آن را دارای اجزای کف، بدنه، سقف و تزئینات می‌دانند و همچنین توضیحاتی همانند تعاریف غلامحسین معماریان بیان می‌کنند (هدایت و طبائیان، ۱۳۹۱: ۴۴).

از طرفی می‌توان گفت این عناصر مشبک چوبی مانع از ورود نور مستقیم خورشید به درون فضای خانه می‌شوند. دهدشتی و روسائی نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی

در کنار بندرگاه ساخت و شاید این نقطه شروعی برای رشد و گسترش شهر بود (معماریان، ۱۳۸۷: ۸۰).

بوشهر از دوره باستان تا چند قرن مهم‌ترین بندر ایران بود. در حال حاضر بوشهر علاوه بر فعالیت‌های صیادی در زمینه‌های بازرگانی، نظامی، صنایع و خدمات اداری جایگاه مهمی در استان دارد. در آثار تاریخی و جغرافیایی نام‌های: فرامبری، انطاکیه، پارس، بر بیان، سیف، ابوشراع نیز در مورد بوشهر آمده است. این شهر جزء اراضی هموار به شمار

شناسیر بیرونی

عمارت موقرالذوله (قنبری)، (غلام‌زاده‌جفره، ۱۳۹۲: ۲۷۳)

می‌آید و هیچ‌گونه ناهمواری قابل ملاحظه‌ای در شهر وجود ندارد. شیب اراضی واقع در شهرستان بوشهر به بیش از ۵ درصد نمی‌رسد. شیب کم و پستی اراضی باعث بالا بودن سطح آب‌های زیرزمینی و باتلاقی شدن گستره‌های وسیعی از بوشهر شده است. رطوبت نسبی به طور کلی در بوشهر در تمام سال زیاد است و تعداد آن در ساعات مختلف روز و فصول مختلف سال تفاوت می‌کند. رطوبت نسبی هوا در بوشهر از ۴۱ تا ۸۵ درصد نوسان داشته که با داشتن معدل ماهیانه‌ای برابر ۵۵ تا ۷۵ درصد هر دوازده ماه سال را باید ماه‌های مرطوب به حساب آورد (جمالی، ۱۳۸۱: ۸۳-۸).

تأثیر محیط طبیعی بوشهر بر ساخت شناسیر

معماری نه تنها در واقعیت متصل به محیط است، بلکه در دنیای خاطرات ما نیز چنین است. به این ترتیب روشن می‌شود که نقش محیط در ادراک معماری تا چه حد مؤثر است و چرا در نظر داشتن محیط هنگام طرح یک ساختمان، اجتناب ناپذیر است. گفتنی است، هر اثر معماری دارای محیط ویژه مربوط به خود است، به

دریای نیمه‌بسته در قلب منطقه غرب آسیا، حساس‌ترین نقطه دنیای قدیم و جدید محسوب می‌شود. با اینکه خلیج فارس در منطقه معتدل شمالی قرار دارد، اما شرایط آب و هوایی آن منطبق بر نواحی بسیار گرم است و عمدتاً دو فصل بیشتر ندارد؛ تابستانی با هوای گرم به مدت نه ماه از سال و هوای نسبتاً معتدل در ماه‌های آذر، دی و بهمن. میزان رطوبت هوا در این منطقه در طول سال بسیار زیاد است و شرایط را برای زیست بسیار مشکل ساخته است. از این رو مردم و ساکنین سواحل آن، همواره در طول تاریخ به دنبال یافتن راهکاری برای زندگی راحت‌تر و همسو شدن با این اقلیم بوده‌اند. از جمله این اقدامات، ساخت بادگیرها، کوچه‌های باریک با دیوارهای بلند، خانه‌های دو یا چند طبقه، شناسیرها و غیره بوده‌اند.

محدوده بوشهر قدیم- تا پیش از بنای آن به فرمان نادرشاه- را می‌توان به دو منطقه باستانی «ری شهر» و «بی شهر» تقسیم کرد. «بی شهر» محرف بوشهر و «ری شهر» شکل تحریف شده «روشهر» است. قدمت بوشهر کنونی به زمان نادر شاه افشار باز می‌گردد. او این محله را تبدیل به پایگاه دریایی کرد و قلعه‌ای

بیانی ساده‌تر پیرامون این محیط ویژه را می‌توان بستر ساختمان نامید. ارتباط بین معماری و بستر آن ارتباطی نقش گرفته از یک تأثیرپذیری متقابل است. می‌توان گفت که این بستر و معماری آن در تماس دو جانبه و همیشگی هستند و همواره با هم در ارتباطند.

معماری ایرانی شیوه‌های مشخصی را در سازمان‌یابی فضا به منظور توانمند کردن فضا در ارتباط با شیوه زندگی و بهره‌برداری از طبیعت به کار می‌برده است و حاصل بهره‌گیری از این شیوه‌ها، پیدایش الگوهای سازمان‌یافته فضایی و تصحیح دائم آنهاست. بدین ترتیب در فرآیند بررسی‌های گونه‌شناسی دو مقوله «شیوه» و «الگو» درون سازمان فضایی خانه‌های تاریخی آشکار شده است. محورهای تشکیل دهنده شبکه فضایی کلان و خرد را خط زمین، خط آسمان، جهت‌های باد، تابش خورشید، آب‌های زیر و روی زمین و محورهای آیینی و چشم‌اندازی، تشکیل می‌دهند (حائری، ۱۳۸۸: ۹۱-۹۰). آگاهی جامعه از محیط، طبیعت، اقلیم و ویژگی‌های سرزمینی که در آن و با آن زندگی می‌کند، ادراک فضایی جامعه و بخشی از آگاهی اجتماعی است.

نیروهای طبیعی که از دیرباز بر این ادراک و بنابراین بر نحوه شکل‌گیری سازمان فضایی جامعه مؤثر بوده‌اند موارد زیر را شامل می‌شوند: خورشید و جهت حرکت و تابش آن در ایام مختلف سال؛ باد و جهت حرکت و وزش آن در ایام سال؛ ارتفاع مکان و چگونگی اتصال ارتفاع با پیرامون، شامل تندی شیب، جلگه‌ای بودن اراضی و...؛ زمین، خاک و جنس و مقاومت‌پذیری آن برای بارگذاری و کشت که محل استقرار، سکونت و تولید است؛ آب، میزان آن و مسیر آن در زیر زمین و بر روی زمین و اثر آن بر رطوبت سرزمین که در ترکیب با خورشید، تداوم و تلطیف حیات را در بر دارد؛ همجواری‌ها با ویژگی‌های سرزمین، همجواری با کوه و کویر، رود و دریا، جنگل و

بیشه؛ میزان بارش باران و برف؛ درجه حرارت محیط که تجمعی است از تابش خورشید، وزش باد، ارتفاع زمین و موقعیت فصول (حائری، ۱۳۸۸: ۹۴).

چنین شیوه‌ای از کسب آگاهی محیطی در طی قرون متمادی استقرار اقوام ایرانی، اثرات ادراکی خود را هم در مقیاس خرد بر اجزای جامعه و اجزای فضا بر جای گذاشته است. بوشهر نیز از جمله شهرهایی است که سازمان‌یابی فضایی و بافت سنتی آن بسیار متأثر از طبیعت و اقلیم منطقه‌ای بوده است.

بندر بوشهر در مجموع از دور دست شهری دل‌انگیز است و در منظری عمومی و کلی از شهر عوامل معماری قدیم و جدید به چشم می‌خورند. عناصر معماری قدیم در هماهنگی با محیط است و عناصر جدید این گونه نیستند. برادلی برت (۱۹۰۹ م.) در سفرنامه خود درباره بوشهر می‌نویسد:

«اگر شهری را بتوان دریایی نامید به درستی که آن شهر بندر بوشهر است. این شهر در چنان سطح پائینی واقع شده که گویی همه جای شهر را آب گرفته است. منظره شهر آمیزه‌ای از رنگ‌های سفید و زرد و قهوه‌ای است، درست به یاقوتی ارغوانی می‌ماند که در دریایی از نقره کار گذاشته‌اند. خانه‌های شهر به گونه‌ای فشرده و تنگاتنگ به هم چسبیده‌اند و بام‌های منازل نیز به صورت درهم آمیخته و نامرتب دیده می‌شوند، با این همه، همه جای شهر صاف و یکنواخت و همرنگ شنه‌های صحرائی است. معماری بوشهر بر خلاف معماری کویر یا شمال هم برون‌گرا و هم درون‌گراست؛ یعنی علاوه بر زیبایی بیرونی، داخل آن نیز نمادهایی زیبا به کار رفته است که بیننده را محصور خود می‌کند. اگر معماری مسکونی مکان‌هایی چون گیلان، مازندران و آپادای‌های خاص چون ماسوله، زیارت و ابیانه کاملاً برون‌گرا هستند و مناطق مرکزی ایران مثل یزد، اصفهان، کاشان و شیراز درون‌گرای کامل، بوشهر را می‌توان حلقه‌ای اتصال میان این دو نوع معماری دانست» (نقل در زنگنه، ۱۳۷۱: ۹۷۳۱-۵۷۱-۶۷۱).

در معماری مسکونی این شهر افزون بر به کارگیری حیاط در سازماندهی فضاهای مختلف، از عناصری چون

حیاط مرکزی و فضای بیرون خانه و استفاده از ایوان داخلی و خارجی برای ایجاد سایه فراهم می‌شود. عامل تعیین کننده در شکل دهی به بافت سنتی شهر بوشهر را می‌توان شرایط امنیتی ویژه این شهر و همچنین فرهنگ و سنت غالب دانست. در بیرون خانه‌ها و در مسیرهای درون بافت، به دلیل پریچ و خم بودن گذرها و تراکم بالای بافت و در نتیجه در مسیر نسیم دریا نبودن همه کوچه‌ها، هوا جریان مناسبی در درون این کوچه‌ها ندارد. این موضوع رفت و آمد در فضای شهر را سخت‌تر می‌کند. از سوی دیگر نبود جریان هوا در میان بافت متراکم، تهویه مناسب هوا را در اتاق‌های نیمه درون‌گرای خانه‌ها مختل می‌کند. همچنین طبقه‌های همکف و حیاط خانه‌ها بدون وجود جریان هوا بسیار نمناک و مرطوب می‌شوند. بدین ترتیب ساخت شناسیر در این شرایط آب و هوایی حایز اهمیت است.

بررسی معماری و کارکرد شناسیرها

شناسیرها از شاخصه‌های منحصر به فرد بوشهر است که تنوع نماهای بافت را نیز فراهم آورده است. در عربی «شناسیل» به معنای «بالکن چوبی کرکره‌دار است که جلوی پنجره‌های طبقات فوقانی قرار دارد». شناسیرها عمدتاً بالکنی با عرض کم و از جنس چوب هستند که در طبقات فوقانی مشرف به کوچه و یا حیاط منازل، نصب شده‌اند و فضای سایه‌دار و خنکی را پدید می‌آورند. به جای نرده‌های چوبی یا فلزی، شناسیر از بازشوها و جداره‌های چوبی ثابت مثل کرکره، نیز استفاده شده که این جداره‌های مشبک، گذر نسیم را بدون دیده شدن فضای داخل از بیرون، میسر کرده است. همچنین مانع خوبی در برابر تابش مستقیم آفتاب بوده است. قرار دادن کرکره شناسیل‌ها به نحوی است که نور و هوا را به داخل راهرو و یا اتاق هدایت می‌کند. بعضی از کرکره‌ها متحرک است و رو به بیرون باز می‌شود و بعضی ثابت هستند. شیب

طارمه (نوعی ایوان) و شناسیل (نوعی پیشگاه یا بالکن) در نمای بیرونی و رو به فضای باز شهری استفاده شده است. مشابه این عناصر در معماری ایبانه، ماسوله و دیگر آبادی‌های گیلان و مازندران، با نام‌هایی چون ایوان، تالار، تالار پیش و پیشگاه مشاهده می‌شود (معماریان، ۱۳۸۶: ۵۵).

معماری بومی بوشهر مطابق با شرایط اقلیمی این شهر شکل گرفته است. توجه به عوامل اقلیمی در سلسله مراتب طراحی در شهر بوشهر تأثیر زیادی در شرایط آسایش محیطی دارد. شناسیرها از عناصر معماری بومی هستند که مطابق با جریان‌های محلی در آب و هوای گرم و مرطوب شهر بوشهر شکل گرفته‌اند. گفتنی است، بافت قدیم بوشهر بیشترین بازشوها به سمت بیرون را دارد. بازشوها در سطوح مختلف با فرم‌های متنوع شکل می‌گیرد و علاوه بر کارکرد اقلیمی، بر تنوع بصری فضاهای شهری نیز اثر می‌گذارد. علاوه بر بازشوها، عناصری خاص نظیر شناسیر نیز متناسب با استفاده بهتر از سایه و باد در بدنه فضاهای شهری شکل گرفته است (رنجبر، ۱۳۸۹: ۲۸).

قرار گرفتن بوشهر در اقلیم گرم و مرطوب باعث شکل‌گیری بافت قدیم به صورت فشرده و پیوسته بوده و در بناها ملاحظات اقلیمی در نظر گرفته شده است. وجود نسیم خنک دریا و ضرورت استفاده از آن از طریق به درون کشیدن آن به داخل بافت، همچنین لزوم خالی بودن اطراف خانه‌ها تا حد امکان به منظور گردش جریان هوا از عوامل موثر در تقسیم بافت قدیم است (گلکار، ۱۳۷۹: ۴۸).

در بوشهر بادگیر به ندرت یافت می‌شود و استفاده مستقیم از نسیم دریا بیشتر متداول است. این موضوع هم به وسیله تعبیه بازشو در دو طرف اتاق به سمت

گرم و مرطوب بوشهر، شناشیرها جریان حرکت باد را از طریق جداره‌های مشبک چوبی از خارج به داخل بنا فراهم می‌سازند و در نتیجه اثر جریان باد باعث کاهش حرارت، رطوبت و آسایش افراد ساکن ساختمان می‌شود (دهدشتی و روسائی، ۱۳۹۳: ۱).

شناشیرها دارای چند کارکرد مهم هستند: (۱) مکانی برای استفاده از نسیم و وزش بادهای مطبوع هستند که این ویژگی باعث می‌شود در مناطقی با اقلیم گرم کاربری بیشتری داشته باشند. (۲) مکانی است برای استفاده از نسیم و بادهای مطبوع که از فضای خصوصی اتاق، دسترسی مستقیم و نزدیک به فضای عمومی را منجر می‌شود. (۳) علاوه بر آن که امکان تماشای فعالیت روزمره در فضای عمومی شهری را فراهم می‌آورد، امکان اتصال و ارتباط اتاق‌ها از بیرون را نیز ایجاد می‌کند. (۴) با استفاده از پراکندگی نور توسط شکاف‌ها و روزنه‌ها، روشنائی مورد نیاز فضای داخلی را تأمین می‌کنند. (۵) کاهش رطوبت در اقلیم گرم و مرطوب از طریق کنترل جریان هوا و هدایت آن به فضای داخلی از دیگر کارکردهای اقلیمی شناشیر است.

کارکرد دیگر شناشیرها حفظ حریم است. «حریم در فقه به معنای منع است؛ یعنی چیزی که نزدیک شدن به آن برای غیر صاحبش ممنوع است» (نبی‌پور، ۱۳۸۵: ۹۴). حفظ حریم خصوصی یکی از کارکردهای فرهنگی شناشیر است. به این صورت که ارتباط بصری از درون به بیرون (فضای شهر) بدون دیده شدن از بیرون را فراهم می‌کند و از این طریق حریمت فضای داخلی تأمین می‌شود. همچنین از شناشیر به عنوان یک راهروی نیمه‌باز برای ارتباط بین اتاق‌های طبقات بالای ساختمان نیز استفاده می‌کنند. از این رو در خانه‌های کنار سواحل جنوب، می‌توان به وسیله شناشیرها از منظره زیبای خلیج فارس استفاده کرد.

کرکره‌ها از بالا به پایین است، به طوری که از بالا، کوچه دیده می‌شود، اما از پایین نمی‌توان بالا و درون اتاق‌ها را دید. شناشیر به دو صورت مسقف و بی‌سقف ساخته شده است که در نوع سقف دار، پوشش بر روی ستون‌های کم قطر چهار تراش تکیه می‌کند.

شکل آن نیز مستطیلی بوده و بنا به موقعیت قرارگیری آن در بیرون و یا داخل ساختمان، شکلی ترکیبی دارد. استفاده از چوب‌های تراش خورده، نرده‌های چوبی و فلزی زیبا، کرکره‌های پرکار و گل‌های چوبی آویزان در زیر آن، زیبایی خاصی را به شناشیرها بخشیده است. پوشش چوبی یا به صورت پیوسته بر روی کل آن و یا به شکل غیر پیوسته و فقط روی بازشوهای اتاق‌ها قرار گرفته است. ابعاد شناشیر از دو یا سه متر تا حدود بیست متر متغیر است.

شناشیر در یک یا دو جبهه بیرونی و در یک تا چهار جبهه داخلی قرار گرفته است. کاربرد چوب‌های چهارتراش، نرده (معجر) چوبی و فلزی زیبا، کرکره‌ها و گلپاهای چوبی و فلزی پرکار و آویزان در زیر آن، زیبایی خاصی به آن داده است. شناشیر را می‌توان تلاش فضاهای خصوصی جهت استفاده بیشتر از جریان باد فضاهای عمومی بافت دانست. به نوعی می‌توان گفت شناشیر یک در هم تنیدگی پیوسته فضای عمومی و خصوصی در استفاده از باد را فراهم آورده و این عملکرد اقلیمی زندگی عمومی را به زندگی خصوصی پیوند می‌زند (رنجبر، ۱۳۸۹: ۳۱).

شناشیر، فضای نیمه‌بازی است که به صورت تراس‌های چوبی به منظور سایه‌اندازی بر روی بازشوهای بیرونی جداره غربی ساختمان‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. این سایه‌بان‌ها علاوه بر سایه‌اندازی بر روی بازشوها، به عنوان آرایه‌های معماری سنتی بوشهر به حساب می‌آیند. همچنین با توجه به اقلیم

تنها شهر ایران که در آن از شناشیر به عنوان یک عنصر معماری استفاده شده است، بندر بوشهر است. از آنجا که این بندر در دوره قاجاریه، جایگاه کمپانی‌ها و کنسولگری‌های کشورهای مختلف بوده است، این فرضیه وجود دارد که شناشیر عنصری وارداتی است که با اقلیم بوشهر هماهنگ شده است. درباره اینکه شناشیر تحت تأثیر کدام سرزمین در بافت تاریخی بندر بوشهر پدید آمده نظرات

شناشیر داخلی

خانه گلشن، نمایی از حیاط مرکزی، (غلامزاده جفره، ۱۳۹۲: ۱۶۶)

متفاوتی وجود دارد:

۱. **امپراتوری عثمانی:** نبی‌پور با اشاره به وجود کمپانی عثمانی در بوشهر، معتقد است در شناشیر نمایی از معماری دوره عثمانی جلوه می‌کند (نبی‌پور، ۱۳۸۵: ۹۶).

۲. **کشورهای عربی:** برخی دیگر از صاحب‌نظران به دو دلیل شناشیر را برگرفته از معماری عربی می‌دانند: نخست آنکه واژه شناشیر از واژه عربی «شناشیل» گرفته شده است و دوم آنکه شناشیر در بافت سنتی برخی شهرهای عربی با اقلیم نزدیک به اقلیم شهر بوشهر که با این شهر ارتباط تجاری داشته‌اند، به چشم می‌خورد. از این جمله می‌توان به «بندر بصره» اشاره کرد که به واسطه وفور شناشیرها با تزئینات بسیار، به «شهر شناشیرها» شهره بوده است (حمیدی، ۱۳۸۹: ۶۵).

۳. **هند:** برخی از صاحب‌نظران شناشیر را عنصری وارداتی از هند می‌دانند. وجود روابط تجاری قوی بین ایران و هند از طریق شهر بوشهر در زمانی که هند مستعمره انگلیس بود، تأسیس کمپانی هند شرقی توسط انگلستان در این شهر همزمان با عقد قرارداد «سعدون-پرایس» در سال ۱۷۶۳ م. نقطه عطفی در روابط تجاری و سیاسی ایران و هند ایجاد کرد (رنجبر و موسوی، ۱۳۹۲:

شناشیر نقش مهمی در عملکرد اقلیمی خانه‌های بافت قدیم بوشهر داشته است. از این رو این شهر با توجه به این که اقلیمی گرم و مرطوب دارد، بناهای بافت قدیم و کلیت فضای شهری آن متناسب با شرایط اقلیمی شکل گرفته است.

تاریخچه شناشیر

آغاز ساخت شناشیر را می‌توان از مشربیه مصر دانست که نمونه‌های قدیمی آن به اوایل قرن دوازدهم میلادی برمی‌گردد. تحقیقات نشان می‌دهد که نمونه اولیه آن را در مسجد «آل صالح» مصر مربوط به اواخر دوره فاطمی می‌توان مشاهده کرد. شناشیر از آن زمان به بعد مورد توجه بوده، اما با شروع قرن نوزدهم میلادی و پیدایش انقلاب صنعتی و تولید انبوه، ساخت شناشیرها به دلیل هزینه بالا، زمان ساخت طولانی، احتمال خطر آتش‌سوزی به واسطه چوبی بودن مصالح و همچنین تغییرات در نیازها، کم‌کم رو به کاهش نهاده است. قدمت شناشیر در جهان به حدود هشتصد سال و در بوشهر به ۱۰۰ تا ۱۵۰ سال می‌رسد.

- حمیدی، سید جعفر. (۱۳۸۰). فرهنگنامه بوشهر. تهران: انتشارات جامی.

- جمالی، رحیم. (۱۳۸۱). شناسنامه شهرهای استان بوشهر. تهران: قلم آشنا

- دهدشتی، سمیه؛ روسائی، امین. (۱۳۹۳). «بررسی عملکرد و روش‌های ساخت شناسیر در بناهای بافت قدیم بوشهر». در کنفرانس بین‌المللی روش‌های نوین طراحی و ساخت در معماری زمینه‌گرا، تبریز (Proceedings of the International Conference on Advanced Methods of Design and Construction in Context-oriented Architecture, Tabriz, Iran, 8-9 October 2014).

- رنجبر، احسان؛ پورجعفر، محمدرضا؛ خلیجی، کیوان. (۱۳۸۹). «خلاقیت‌های طراحی اقلیمی متناسب با جریان باد در بافت قدیم بوشهر». نشریه باغ نظر. سال ۷ شماره ۱۳. ص ۱۷-۳۴.

- زنگنه، حسن. (۱۳۸۰). جنوب ایران به روایت سفرنامه‌نویسان. شیراز: نوید شیراز.

- غلامزاده جفره، فراز. (۱۳۹۲). معماری بوشهر در دوره زند و قاجار. ویراستار مجتبی تبریزیا. تهران: نشر آباد بوم.

- کریمی، باقر. (۱۳۹۱). «تأثیر معماری قدیم بوشهر بر فرهنگ و معماری کشورهای حاشیه خلیج فارس». مجله هویت شهر. سال ۶. شماره ۱۲. ص ۸۵-۹۶.

- گلکار، کوروش. (۱۳۷۹). «طراحی شهری پایدار در حاشیه کویر». مجله هنرهای زیبا. شماره ۸.

- مشایخی، عبدالکریم. (۱۳۹۴). یاد بوشهر (عکس‌های قدیم بوشهر). تهران: بنیاد ایران‌شناسی شعبه بوشهر، سازمان منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس.

- معاریان، غلامحسین. (۱۳۸۷). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی درون‌گرا. تهران: نشر سروش دانش.

- وثوقی، محمدباقر. (۱۳۸۴). تاریخ خلیج فارس و ممالک هم‌جوار. تهران: انتشارات سمت.

- هدایت، اعظم؛ طبیبیان، سیده مرضیه. (۱۳۹۱). «بررسی عناصر شکل‌دهنده و دلایل وجودی آنها در خانه‌های بافت تاریخی بوشهر». نشریه شهر و معماری بومی. شماره ۳. ص ۳۵-۵۲.

- هدایت، اعظم؛ عشرتی، پرستو. (۱۳۹۵). «گونه‌شناسی شکلی و استقرار شناسیر در معماری بومی بندر بوشهر». فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی. شماره ۱۳. ص ۴۱-۶۰.

۱۹). واردات گسترده چوب از هند به بندر بوشهر و وجود عنصر شناسیر با نام «روشنا» در هند این فرضیه را تقویت می‌کند.

بدیهی است دست یافتن به دلیل قبول یا رد هر کدام از آرا نیازمند تحقیقات تاریخی مفصلی است که در این نوشته مجال آن نیست. از این‌رو با فرو گذاردن این موضوع، به اصل بحث، یعنی وجود شناسیر به عنوان جاذبه معماری خاص اقلیم خلیج فارس بسنده می‌کنیم.

نتیجه‌گیری

اهمیت و ضرورت توجه به شرایط اقلیمی در طراحی و ساخت کلیه ساختمان‌های نواحی کرانه‌های خلیج فارس ثابت شده است. از این‌رو خلاقیت‌های معماری متناسب با این اقلیم به خوبی در این مناطق دیده می‌شود. شناسیرها کارکردهای مختلفی دارند که یکی از آنها بهبود شرایط آسایش محیطی از طریق هدایت جریان هوا به درون فضای داخلی و فراهم آوردن امکان تهویه دوطرفه است که در اقلیم گرم و مرطوب خلیج فارس اهمیت بالایی دارد. همچنین علاوه بر کارکردهایی که برای شناسیرها در این نوشتار برشمرد شده، باید گفت که شناسیرها دارای معماری درون‌گرا و برون‌گرا نیز هستند؛ یعنی علاوه بر زیبایی درون ساختمان، باعث زیبایی نمای بیرونی ساختمان و خیابان‌ها می‌شود و در نهایت تصویر زیبایی از یک شهر با اقلیمی خاص (اقلیم خلیج فارس) را به نمایش می‌گذارد.

منابع

- بحرانی، حمیدرضا؛ سپهری اهرمی، آزاده. (۱۳۹۶). «بازشناسی و تدقیق علت وجودی و نقش کارکردی شناسیر در بافت تاریخی بوشهر». مجله باغ نظر. سال ۱۵. شماره ۵۸. ص ۷۷-۸۸.

- حائری، محمدرضا. (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.